



Universiteit
Leiden

The Netherlands

Balanceren tussen publiek en politiek: de competenties van de cultureel ondernemende professional en processen van burgerschapsvorming

Heshmat Manesh, M.R.

Citation

Heshmat Manesh, M. R. (2022, September 28). *Balanceren tussen publiek en politiek: de competenties van de cultureel ondernemende professional en processen van burgerschapsvorming*. Uitgeverij SWP, Amsterdam. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3484884>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3484884>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Als ik geen
comedian
zou zijn,

was ik misschien
politieagent
geworden.



Inleiding

Aanleiding

In 2005 hield ik mij bezig met het vraagstuk hoe Amsterdamse jongeren met een migratieachtergrond omgaan met hun cultureel inclusieve identiteit. Om dit te onderzoeken zette ik een fotoproject op scholen op waarbij jongeren zelf foto's maakten van hun leefomgeving. De zestienjarige El Medi Aanzi wilde een foto van zichzelf samen met zijn idool Najib Amhali. In zijn buurt, Amsterdam-West, hingen posters waarop Amhali reclame maakt voor de politie. Deze posters werden echter stelselmatig door jongeren in de buurt verscheurd of beklad. De enige onbeschadigde hing in het politiebureau aan het August Allebéplein. Die plek was beladen voor Aanzi: niet lang daarvoor was daar een jonge Marokkaanse Nederlander gedood. Aanzi heeft lange gesprekken met mij gevoerd over zijn dilemma: hoe kon hij met zijn afschuw voor de politie toch naar hen toegaan om te vragen of hij een foto van zichzelf mocht maken bij de poster met zijn idool?

Het verhaal achter deze foto heeft diepe indruk op mij gemaakt. Het staat symbool voor de ingewikkelde maatschappelijke positie van jongeren met een migratieachtergrond. Deelname aan het project heeft bij Aanzi tot persoonlijke reflectie geleid; hij heeft de gelaagdheid van zijn inclusieve identiteit ontdekt. Dat is wat cultuurprojecten teweeg kunnen brengen bij deelnemers. Het gesprek met Aanzi bracht ook bij mij wat teweeg. Ik ontdekte dat ik een breed scala aan sociologische kennis en inzichten moest inzetten. Door dit gesprek en dit fotoproject ben ik nog meer geïnteresseerd geraakt in het concept burgerschap, en in het bijzonder cultureel burgerschap. Als docent aan een agogische opleiding komt met regelmaat de vraag bij mij op of wij onze professionals wel voldoende toerusten om in een pluriforme samenleving op een adequate manier met grote kwesties als cultureel inclusieve identiteit om te gaan. Dit complexe vraagstuk en de vragen die daaruit voortvloeien, hebben geleid tot dit onderzoek.

De CO-professional centraal

Centraal in dit proefschrift staan Cultureel Ondernemende Professionals (verder CO-professionals genoemd). Dit zijn professionals die proberen door middel van kunst en cultuur de maatschappelijke positie van hun publiek te verbeteren. Een deel van de studenten van de opleiding waarbij ik werk gaat werken als CO-professional. Hoe kunnen wij hen hierop voorbereiden? Die vraag was de aanleiding voor mijn onderzoek. Het concept 'Cultureel Ondernemerschap' is afkomstig uit de jaren negentig en 2000 toen in de agogische literatuur het thema ondernemerschap werd geïntroduceerd. In die jaren werd deze benaming ook bij de opleidingen gebruikt naast het begrip 'handelende professional'. De term Cultureel Ondernemende Professional kwam ik ook in het werkveld tegen.

Bij de agogische opleidingen worden de werkzaamheden van CO-professionals getypeerd als procesmatige begeleiding en als dienstverlening bij kunst- en cultuurprojecten, met als basisfuncties de uitvoering van culturele projecten, de productie ervan en managementtaken. Bij kleine organisaties variëren deze van productiecoördinatie tot productie-leiding en bij grote organisaties werkt men gewoonlijk als projectmedewerker. De CO-professionals werken in een multidisciplinair team en zijn veelal betrokken bij kunsteducatieprojecten en culturele evenementen. Voor de financiering van de projecten werken zij aan fondsenwerving, financieel beheer en pr.

Het onderzoek gaat over de wijze waarop CO-professionals het begrip cultureel burgerschap invullen, hoe zij kunst en cultuur inzetten als strategie om cultureel burgerschap te bevorderen en de competenties die zij hiervoor nodig hebben. Cultureel burgerschap gaat over zingevingsvraagstukken, culturele inclusieve identiteiten en 'lichte' gemeenschapsvorming, over verhalen van mensen, maatschappelijke rechtvaardigheidsvraagstukken en maatschappelijke betrokkenheid. (Bryan Turner, 2000; Nick Stevenson, 2001; 2003; 2011) In dit onderzoek wordt een diepgaande analyse gemaakt van de beroepscompetenties die Cultureel Ondernemende Professionals (CO-professionals) inzetten bij het bevorderen van cultureel burgerschap door cultuurparticipatie van migranten.

Cultuurparticipatie duidt in dit onderzoek de context aan waarin het publiek ontwikkelingen doormaakt. De hypothese is dat door cultuurparticipatie mensen worden gestimuleerd om aan een eigen verhaal te werken, met het doel hun maatschappelijke positie te versterken. De CO-professionals in dit

onderzoek proberen door middel van kunst en cultuur de maatschappelijke positie van hun publiek te verbeteren. Het cultureel en sociaal kapitaal van de doelgroep speelt daarbij een belangrijke rol. Cultuurparticipatie verwijst ook naar culturele praktijken waarin beleid en werkveld van de CO-professionals actief zijn.

Aan het begin van mijn onderzoek had ik het vermoeden dat de CO-professionals die ik wilde onderzoeken een nieuwe synthese omtrent de invulling van het concept burgerschap hadden gevonden. Dit vermoeden was gebaseerd op het succes dat een aantal CO-professionals al drie decennia heeft met hun werk rond burgerschapsthema's. Ze zijn zowel succesvol bij hun publiekswerving als bij het verkrijgen van politieke en maatschappelijke legitimatie voor hun instellingen. In diezelfde periode lukte het vele andere initiatieven niet om te overleven binnen dit werkveld. Dit heeft mij nieuwsgierig gemaakt naar de vraag hoe het komt dat het de CO-professionals uit mijn casestudies wel lukt om het voortbestaan van hun werk veilig te stellen.

Cultureel burgerschap, een nieuw aandachtsgebied

Cultureel burgerschap is een concept dat de laatste jaren sterk in opkomst is. Tot in de jaren negentig werd vooral over sociaal burgerschap gesproken. Daarin spelen twee begrippen een belangrijke rol: rechten en plichten. Sociaal burgerschap stond in het teken van de maakbare samenleving en bood een methodische aanpak om alle hulpbronnen, zowel materieel als immaterieel, voor iedereen beschikbaar te stellen. Het concept sociaal burgerschap is cognitief van aard. Het kerndoel is om sociale integratie te bevorderen door middel van een aantal cognitieve vaardigheden waarbij de condities geschapen worden om deel te nemen aan de arbeidsmarkt of om zich in sociaal opzicht te ontwikkelen.

De sociale burgerschapstheorie is vooral gericht op de burger in zijn rol van staatsburger. Die invalshoek bleek te beperkt om de sociale achterstandspositie van de migrantengemeenschap effectief te bestrijden en om de huidige burgerschapsvormingen te begrijpen. Vanuit de theorie over sociaal burgerschap wordt gewerkt aan corporatieve oplossingen voor sociale achterstanden, maar deze zijn niet voldoende om migrantengroepen in de samenleving te laten participeren en hen een ervaring van volledig burgerschap te geven.

De sociaaleconomische en juridische benadering van burgerschap besteedt nauwelijks aandacht aan culturele identiteiten en is daardoor minder in staat om deze identiteiten te analyseren. Nu de culturele pluriformiteit van de bevolking toeneemt, wordt een dergelijke analyse echter steeds belangrijker. In de sociale burgerschapsbenadering ontbreekt het aan essentiële kennis van en inzicht in deze problematiek. In deze studie wordt een alternatief voor dit probleem gezocht in het vernieuwende concept cultureel burgerschap. Dit concept is een aanvulling op – en geen vervanging van – de sociaaleconomische en juridische benadering van het concept burgerschap.

Een vastomlijnde definitie van cultureel burgerschap is niet eenvoudig te geven vanwege de complexiteit van de verschijnselen waaraan cultureel burgerschap refereert. Uit de literatuur blijkt dat pogingen tot conceptuualisering van burgerschap leiden tot oneindig veel verschillende modellen en theorieën. Er is nog geen definitie van cultureel burgerschap die voldoende recht doet aan alle theoretische nuances en praktische verschijningsvormen binnen het werk van CO-professionals.

Hoewel een allesomvattende definitie van cultureel burgerschap ontbreekt, kunnen we het concept wel omschrijven. Cultureel burgerschap gaat over zingevingsvraagstukken, culturele inclusieve identiteiten en 'lichte' gemeenschapsvorming, over verhalen van mensen, maatschappelijke rechtvaardigheidsvraagstukken en maatschappelijke betrokkenheid. In hoofdstuk 1 van dit proefschrift ga ik nader in op de manier waarop het begrip cultureel burgerschap vorm krijgt in de literatuur en in het werk van de CO-professionals.

Burgers worden niet 'geboren', maar gemaakt; ze worden pas burger door hun actieve bijdrage aan de politieke, sociale en culturele gemeenschap. Het ontwikkelen van een eigen verhaal is cruciaal bij de bevordering van culturele burgerschapsvorming. Uit mijn literatuuronderzoek blijkt dat het belang van die nieuwe verhalen en van een nieuwe vorm van burgerschap toeneemt vanwege de afname van nationale, culturele homogeniteit en de toename van culturele pluriformiteit, waardoor overstijgende normen en waarden in de samenleving(en) vervaagd zijn. In dit onderzoek gaat veel aandacht uit naar de vorming van een culturele inclusieve identiteit. Het gaat daarbij over de manier waarop mensen binnen een pluriforme samenleving een eigen plaats weten in te nemen. Sociale groepen met een migratieachtergrond worden gekenmerkt door een rijkdom aan meervoudige culturele identiteiten. Bij het vormen van een inclusieve identiteit is ruimte

voor vele zichtbare en onzichtbare factoren: opleiding, inkomen, klasse, de regio waar mensen vandaan komen, arbeidsmarkt, man/vrouw, leeftijd, huidskleur, seksuele voorkeur, cultuur en economische status. (Maurice Crul, Jens Schneider en Frans Lelie, 2013; Monique Kremer, 2016 en Samira Akaïouar, 2020)

Doel en probleemstelling van het onderzoek

Doel van dit onderzoek is te analyseren hoe CO-professionals in de praktijk werken aan het ontwikkelen van cultureel burgerschap door middel van cultuurparticipatie, en vast te stellen welke kennis en vaardigheden zij hiervoor nodig hebben. Binnen de agogische opleiding en ook in het werkveld van CO-professionals is er weinig zicht op deze problematiek. Ook de manier waarop CO-professionals ondernemen is een vrij onbekend onderwerp in de agogische literatuur en er zijn geen inhoudelijke analyses van het werk van dergelijke CO-professionals te vinden. Met de inzichten die in dit onderzoek ontwikkeld worden wil ik een bijdrage leveren aan de verdieping en verbetering van de onderwijskwaliteit van de agogische opleidingen en van de beroepscompetenties van sociaal culturele professionals in Nederland.

Om dit doel te bereiken heb ik drie casestudies uitgevoerd, waarin ik laat zien welke beroepscompetenties nodig zijn om adequaat te handelen met betrekking tot burgerschapsvraagstukken binnen een cultureel pluriforme samenleving. Beroepscompetenties worden in dit onderzoek bestudeerd in relatie tot brede maatschappelijke en culturele vraagstukken met betrekking tot de invulling van het burgerschap. De CO-professionals ondernemen activiteiten binnen complexe verhoudingen waarin verschillende maatschappelijke en culturele belangen elkaar kruisen.

Op basis van de resultaten van de casestudies worden nieuwe theoretische inzichten beschreven, wordt aangegeven welke theoretische kaders relevant zijn en over welke beroepscompetenties CO-professionals moeten beschikken. Hiermee wordt bijgedragen aan het agogische werkveld en de agogische opleidingen. Ook wordt onderzocht welke theoretische referentiekaders gebruikt kunnen worden om de competenties binnen de context van culturele pluriformiteit adequaat te kunnen analyseren en definiëren.

Onderzoeksvragen

Zoals eerder aangegeven luidt de centrale vraag van dit onderzoek:

Over welke competenties moeten cultureel-ondernemende professionals (CO-professionals) beschikken om effectief te kunnen handelen bij het stimuleren van cultureel burgerschap door cultuurparticipatie in een cultureel-pluriforme samenleving?

In de volgende hoofdstukken ga ik nader in op de manier waarop het begrip cultureel burgerschap vorm krijgt in de literatuur en in het werk van de CO-professionals. Dit leidt tot de volgende vijf deelvragen:

Deelvraag 1: hoe wordt in de wetenschappelijke literatuur en in de praktijk van de CO-professionals invulling gegeven aan het begrip cultureel burgerschap?

Cultureel burgerschap gaat zowel over verhalen en identiteiten van individuen en gemeenschappen als over de onderlinge solidariteit. Dit hele complex is het domein van culturele identiteitsvorming. Mensen hebben voor hun identiteit verhalen nodig. Deze verhalen staan in het teken van zelf-articulatie. Cultuurparticipatie kan ondersteunen bij het formuleren van deze verhalen. Maar hoe vindt dat proces plaats en wat doen CO-professionals om dit te ondersteunen?

Deelvraag 2: op welke wijze zetten de CO-professionals cultuurparticipatie in om de ontwikkeling van cultureel burgerschap te stimuleren?

Er is nog niet veel geschreven over de werkwijze van de CO-professionals. Mijn onderzoek is dan ook grotendeels verkennend. Uit mijn eerste verkennende interviews bleek dat twee zaken erg belangrijk zijn: positionering en netwerkvorming. Aan deze twee thema's wordt dan ook speciale aandacht besteed.

Deelvraag 3: hoe positioneren de CO-professionals zich in hun werkveld?

Hier gaat het over de vraag welke kennis en inzichten de CO-professionals vanuit hun beroepsvaardigheden inzetten voor concrete projecten. Daarbij leiden positioneren, samenwerken en netwerken tot de verwerkelijking van het programma-aanbod. Het gaat hier ook over de vraag welke positie CO-professionals in hun werk innemen richting de overheid, de cultuursector en het publiek.

Deelvraag 4: welke netwerken zijn voor de CO-professionals van belang en hoe ontwikkelen ze hun netwerk?

Binnen de netwerken worden de ontwikkelingen in de politiek, in de sector en bij het publiek nauwlettend gevolgd. Deze drie gebieden vragen elk om afzonderlijke kennis en inzichten van de CO-professionals. Door strategische netwerken te ontwikkelen zijn de CO-professionals van binnenuit op de hoogte van de actuele trends bij het publiek, het cultuurbeleid en de sectorale ontwikkelingen. Deze netwerken zorgen voor een inbedding binnen publieksgroepen en kunstenaarsgemeenschappen. Om voeding te kunnen geven aan het onderwijs voor CO-professionals is het niet alleen belangrijk om te weten wat ze doen, maar ook welke competenties ze daarvoor inzetten.

Deelvraag 5: welke competenties zetten CO-professionals in bij het werken aan cultureel burgerschap via cultuurparticipatie?

In het algemeen wordt volgens socioloog Richard Sennett (2009) elke handelende professional gekenmerkt door een serie vaardigheden en kennis over bepaalde onderwerpen die de basis vormen voor een beroep. Hij spreekt over professionals met vakmanschap en ambachtelijkheid, passend bij hun beroepscompetenties. Dit roept de vraag op of de kenmerken van CO-professionals die werken aan cultureel burgerschap via cultuurparticipatie, passen binnen bestaande beroepscompetenties of dat deze vragen om nieuwe competenties. Aan het eind van dit onderzoek zal ik stilstaan bij de beroepscompetenties van de CO-professionals.

De drie cases

Voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen zijn casestudies uitgevoerd bij drie culturele instellingen: Kulsan, Marmoucha en Podium Mozaïek. Voor de cases zijn steeds projecten geselecteerd waarin volgens de CO-professionals het concept cultureel burgerschap een duidelijke centrale rol speelde. In de cases werd de werkwijze van CO-professionals onderzocht in relatie tot kunstenaars, beleidsmedewerkers, fondsen, publiek, sociaal-culturele partners en publieke financiers. Hiervoor heb ik deskresearch gedaan, enquêtes gehouden onder CO-professionals en het publiek, gestructureerde observaties uitgevoerd, en reflectie-interviews gehouden met CO-professionals en mensen uit het werkveld. Op basis hiervan heb ik per casus een rapportage samengesteld.

In het veldonderzoek heb ik via de CO-professionals toegang gekregen tot de instellingen. Ik mocht bij elke medewerker informatie voor dit onderzoek

vragen; met andere woorden: mijn gatekeepers¹ zijn de CO-professionals en de mensen die vanuit hun functie als fondsmedewerkers, gemeente-ambtenaren of de cultuursector met CO-professionals samenwerken. Door aanwezig te zijn bij voorstellingen, netwerkbijeenkomsten en besluitvorming tijdens vergaderingen heb ik onderzoeksgegevens verzameld over concrete gebeurtenissen. Daarmee verkreeg ik zicht op de dagelijkse praktijken van CO-professionals. Ik heb telkens verdieping gezocht in het handelen van CO-professionals om een causale relatie te kunnen leggen tussen de gekozen activiteit en de strategische overleving die belangrijk is voor de continuïteit en bestendigheid van hun instellingen. Daarbij heb ik ook gekeken naar hun subsidieaanvragen en argumentaties, alsook naar de manier waarop CO-professionals invulling weten te geven aan cultureel burgerschap.

Op basis van alle over de cases verzamelde gegevens die uit literatuur, enquêtes, reflectie-interviews, deskresearch, observaties en focusgroepen zijn voortgekomen, heb ik drie casestudierapporten geschreven. Voor de onderlinge relatie heb ik gekeken naar hoe het concept burgerschap werd ingevuld en naar de benodigde beroepscompetenties die ik in de praktijk tegenkwam. Elke casestudie heb ik aan de CO-professional die de hoofdrol in de casus speelde, voorgelegd en heb vervolgens diens opmerkingen verwerkt. Door een continu heen en weer praten en van gedachten wisselen met CO-professionals zijn de CO-professionals mede-eigenaar van het onderzoeksproces geworden. Ook daardoor ben ik als onderzoeker steeds dicht bij de werkelijke situatie van mijn respondenten gekomen.

De cases zijn geselecteerd op grond van de volgende vijf criteria:

- 1 de instellingen richten zich op een migranten podiumpubliek;
- 2 ze onderbouwen hun doelstellingen met een maatschappelijke visie;
- 3 ze zien kunst en cultuur als een sociaal fenomeen;
- 4 ze legitimeren hun bestaan vanuit het grote publieksbereik;
- 5 door hun programmering bevinden ze zich de laatste vijftien jaar in het hart van het cultuurdebat.

1 De term 'gatekeeping' of 'gatekeeper' komt voor in meerdere studiegebieden, waaronder communicatiestudies, psychologie, journalistiek, politicologie en sociologie. De theorie werd voor het eerst operationeel gemaakt door sociaal psycholoog Kurt Lewin in 1943. In dit onderzoek is een 'gatekeeper' een persoon die in figuurlijke zin (als poortwachter of intermediair) deuren opent voor onderzoekers en op die manier toegang verleent tot het werkveld van CO-professionals.

De drie onderzochte instellingen reflecteren de ontwikkelingen die de laatste twee decennia in de cultuursector hebben plaatsgevonden op het terrein van de promotie van culturele diversiteit en burgerschapsvorming. De instellingen bevinden zich in de periferie van gevestigde culturele instellingen en hebben in de loop der tijd de positie van gevestigde instelling verworven. De organisaties Kulsan en Marmoucha hebben een footloose positie (Dörhöfer, Minnig, Pekruhl, Prud'homme van Reine, 2011), wat wil zeggen dat ze geen eigen (fysiek) podium hebben. De andere organisatie, Podium Mozaïek, heeft wel een eigen podium. Bij alle drie de organisaties bestaat de leiding en het middenkader voor een derde uit afgestudeerde agogen die in dit onderzoek als CO-professionals worden aangeduid. De instellingen zijn gevestigd in Amsterdam en hebben een landelijke programmering.

- Kulsan representeert de eerste generatie Turks-Nederlandse migranten. Zij behartigt de belangen van de eigen groep en wil het Nederlandse cultuurklimaat verruimen. De instelling is in haar muziekprogrammering steeds meer verschoven van klassieke Turkse muziek naar populaire muziek. Daarnaast is Kulsan actief op scholen en wil ze de cultuurparticipatie van de Turks-Nederlandse gemeenschap stimuleren. Kulsan pioniert in het leggen van een relatie tussen cultuurparticipatie en burgerschapsvorming. Cultuurparticipatie wordt door Kulsan gezien als de context waarin zij culturele burgerschapsvorming wil stimuleren.
- Marmoucha representeert de tweede generatie Marokkaanse Nederlanders. Het wil cultuurparticipatie van Marokkaanse Nederlanders ondersteunen, talenten begeleiden en het zet musicals en theaterproducties op. De concertprogrammering was aanvankelijk meer gericht op populaire muziek, maar Marmoucha heeft in de loop van de tijd steeds meer de klassieke Arabische muziek omarmd.
- Podium Mozaïek representeert voornamelijk de derde generatie Nederlanders met een migratieachtergrond en een breed publiek dat in multiculturele-programmering is geïnteresseerd. Het brengt een mengeling van hedendaagse kunst en cultuurproducties en is minder georiënteerd op een land van herkomst. Het publiek is afkomstig uit stedelijke regio's van Nederland. Podium Mozaïek is minder gericht op belangenbehartiging, de programmering is divers en niet direct aan specifieke etnische groepen gerelateerd.

Deze drie casestudies richten zich op drie generaties Nederlanders met een migratieachtergrond die verschillend omgaan met burgerschapsvraagstukken.

De eerste generatie leerde het concept burgerschap voor het eerst kennen, de tweede generatie leerde burgerschap omarmen en de derde generatie eist burgerschap op. Ik heb gekeken naar de manier waarop respondenten (CO-professionals) bijdragen aan deze ontwikkeling van cultureel burgerschap en naar de beroepsmatige competenties die ze hierbij inzetten.

Onderzoeksgegevens

Literatuuronderzoek

In mijn literatuuronderzoek naar het concept cultureel burgerschap heb ik het theoretisch kader afgebakend. Daarmee vormt het literatuuronderzoek de basis voor de theoretische inleiding van het onderzoek. Het literatuuronderzoek onderbouwt op deze wijze de vraagstelling van het onderzoek en onderzoekt nieuwe vormen van culturele burgerschapsvorming die door middel van cultuurparticipatie plaatsvindt. Met het literatuuronderzoek geef ik inzicht in het concept burgerschap en de veranderende betekenis waaraan het concept in de loop van de tijd onderhevig was, en is, maar ook in de manier waarop daar in de agogische literatuur invulling aan werd en wordt gegeven. In de loop van het literatuuronderzoek kreeg ik steeds meer zicht op de diepere lagen van het concept burgerschap; dit heeft in belangrijke mate bijgedragen aan de onderbouwing van mijn onderzoeksbetoog.

Deskresearch

Om tot een uiteindelijke selectie van de casestudies te komen heb ik een vooronderzoek verricht naar het werkveld dat zich met culturele burgerschapsvorming door middel van cultuurparticipatie bezighoudt. Ik heb daarbij gekeken naar de beoordeling van publieke en particuliere fondsen, naar hoe de instellingen binnen de cultuursector bekend stonden en hoe succesvol zij zijn in het werven van publiek voor hun programmering. Ik ben tot de conclusie gekomen dat in Nederland de drie voor de casestudies geselecteerde instellingen de meest succesvolle voorbeelden zijn als het gaat om het bereiken van een publiek van Turkse en Marokkaanse Nederlanders die tot in de jaren 2000 een beduidend lagere cultuurparticipatie hadden. Deze instellingen overstijgen het verschil tussen een individuele dan wel collectieve invulling van cultureel burgerschap. Ze propageren de cultureel inclusieve identiteit en zien cultuurparticipatie als de context waarin burgerschapsvorming gestimuleerd moet worden. Daarnaast hebben deze

instellingen jarenlang geïnvesteerd in de samenwerking met hun publiek. De instellingen zorgen ervoor dat zij van binnenuit informatie verwerven over nieuwe culturele trends onder hun publiek. Door middel van desk-research heb ik een grote diversiteit aan schriftelijk materiaal van de drie cases bestudeerd. Dit studiemateriaal bestaat uit jaarverslagen, rapporten over visie en beleid, pr-materiaal, aanvragen en beoordelingen van fondsen, bezwaarschriften, subsidievoorwaarden, zakelijke e-mail uitwisselingen en notulen van vergaderingen.

Reflectie-interviews

Tijdens de reflectie-interviews gingen CO-professionals verschillende keren in op de onderwerpen die voor hen van belang zijn, zoals het maken van strategische keuzes bij het opbouwen van netwerken ten behoeve van projecten op het terrein van cultureel burgerschap, het onderhouden van samenwerkingsrelaties en de manier waarop zij zichzelf en hun instellingen binnen het culturele veld positioneren. Zij beschreven de competenties die zij inzetten en de manier waarop zij zorg dragen voor identificatie met hun publiek. De interviews hadden een reflectief karakter. De CO-professionals werd gevraagd te reflecteren op de onderzoeksgegevens zoals verzameld in literatuuronderzoek, deskresearch, observatierapporten, diverse onderzoeksrapporten uit het werkveld en enquêtes onder het publiek. Door CO-professionals te laten reflecteren op de voorlopige onderzoeksgegevens, kon ik ervoor zorgen dat ik met mijn onderzoek dicht bij de praktijksituatie van de CO-professionals bleef.

Over een periode van zeven jaar heb ik diverse reflectie-interviews gehouden met de CO-professionals die het basismateriaal voor mijn onderzoek vormen. Daarin heb ik bij alle drie de casussen handelingspatronen gevonden. De hoofdrespondenten waren daarbij de belangrijkste informanten. Bij Kulsan zijn dat Adnan Dalkiran en Veronica Divendal, bij Marmoucha is dat Saïd Salhi en bij Podium Mozaïek Zafer Yurdakul. De reflectie-interviews waren erop gericht te achterhalen wat hun visie is op het thema cultureel burgerschap, welke middelen zij inzetten voor hun doelstellingen en welke maatschappelijke argumenten en redeneringen zij gebruiken voor het legitimeren van hun professionele handelingen.

Met de gegevens uit de reflectie-interviews heb ik op drie gebieden de werkomgeving van de CO-professionals bestudeerd: het beleidsterrein, de cultuursector en als derde het programma-aanbod. Op dat laatste gebied heb ik onderzoek verricht naar de manier waarop de CO-professionals zorg

dragen voor identificatie met hun publiek. Op elk van deze drie gebieden heb ik ook reflectie-interviews gehouden met diverse cultuurambtenaren om te kijken hoe zij het werk van de CO-professionals beoordelen. Daarin speelden beleidsvoorwaarden en de manier waarop de CO-professionals hun subsidieaanvragen legitimeren een belangrijke rol.

Bij het sectoraal positioneren heb ik binnen de kunstpodia met kunstenaars en verschillende programmamakers van podiumkunsten reflectie-interviews gehouden. Daarnaast heb ik gekeken naar hoe het publiek met het programma-aanbod van de CO-professionals omging. Ik heb daarbij zowel enquêtes van de instellingen onderzocht als zelf enquêtes uitgevoerd en gestructureerde observaties gehouden. Door het bestuderen van de werkomgeving was ik steeds meer in staat om de reflectie-interviews met de CO-professionals in brede maatschappelijke verhoudingen te plaatsen. Het verworven inzicht in de complexiteit van cultureel burgerschap vormde daarbij de basis.

Elk interview is getranscribeerd en ik heb deze ter beoordeling van de feitelijke weergave door de geïnterviewde laten controleren. Vervolgens heb ik de interviews laten lezen door een collega van de geïnterviewde, een ambtenaar en medewerkers van fondsen of instellingen in het werkveld van de CO-professionals, met de bedoeling te verifiëren of deze in grote lijnen, qua inhoud, thema's, problemen en onderwerpen herkend worden door mensen in het werkveld.

Tijdens gesprekken met de CO-professionals over de inhoud van de interviews heb ik mijn interpretatie en duiding van de onderzoeksgegevens ter reflectie aan hen voorgelegd. Mening en opmerkingen heb ik vervolgens meegenomen in mijn onderzoeksrapport. Dit heeft bijgedragen aan een gezamenlijke interpretatie van de onderzoeksgegevens.

Gestructureerde observatie

Door middel van de methode van de 'gestructureerde observatie' en informele gesprekken (bij het koffieapparaat, tijdens lunch of borrelgelegenheden) heb ik geprobeerd te achterhalen wat de motivaties van CO-professionals zijn die ik niet in de formele stukken tegenkwam. Deze gegevens hebben niet geleid tot een inhoudelijke aanpassing van de casestudierapporten, maar hebben mij wel inzichten gegeven om hoofdzaken en bijzaken van elkaar te kunnen onderscheiden. Door mijn observatierapporten heb ik indicaties ontwikkeld om zo goed mogelijk relevante informatie te verzamelen omtrent de centrale probleemstelling.

Enquêteonderzoek

Voordat ik de CO-professionals interviewde heb ik hen eerst een korte enquête voorgelegd met de bedoeling te achterhalen of de hoofdthema's die ik in de literatuur en beleidsnota's had gevonden, ook door de CO-professionals gedeeld werden. Die thema's waren: positionering ten opzichte van cultuurbeleid, publiekswerving, programmering, netwerkstrategieën en samenwerkingsverbanden, cultureel burgerschap, kwaliteit, cultureel ondernemerschap, pr en marketingstrategieën. De zo verkregen inzichten gaven mij een duidelijke oriëntatie bij de voorbereiding van de interviews. Na elk interview heb ik opnieuw een enquête afgenomen bij de CO-professionals, om deze vervolgens gezamenlijk te evalueren. Het doel van deze evaluatie was om tot een zo goed en eenduidig mogelijke interpretatie te komen voor het verdere onderzoek en waar nodig de onderzoeksvragen aan te scherpen. De gegevens uit de enquêtes gaven mij bovendien een voorlopig inzicht in het beroepsdomein en mogelijke competenties van de CO-professionals.

Op dezelfde wijze heb ik enquêtes uitgezet onder kunstenaars, cultuurambtenaren en medewerkers van cultuurfondsen met als tweeledig doel een algemene indicatie te krijgen van de hoofdthema's binnen het werkveld en deze scherp te krijgen. In de toelichting op deze enquête onder externe betrokkenen heb ik aangegeven dat ik tot dan toe zeven hoofdthema's in mijn onderzoeksgegevens was tegengekomen. Geënuquêteerden mochten vanuit hun eigen positie (kunstenaar, cultuurambtenaar of medewerker van cultuurfondsen) de zeven thema's naar eigen inzicht rangschikken.

Om een indicatie te krijgen van de mate van identificatie van het publiek met het programma-aanbod van de betrokken CO-professionals, heb ik het publiek van Marmoucha geënuquêteerd tijdens een groot, jaarlijks evenement. Dit wordt in de casestudie Marmoucha verder uitgewerkt.

Focusgroep

De laatste stap van mijn veldonderzoek bestond uit het werken met een focusgroep, bestaande uit mensen die zich richten op een publiek met een migratieachtergrond. De beoogde deelnemers waren verschillende CO-professionals en mensen om hen heen, zoals medewerkers van fondsen, sociale partners, beleidsmedewerkers en leden van het publiek die actief zijn binnen de instellingen. Hiervoor heb ik gekeken naar mensen die een functie als 'gatekeeper' binnen het werkveld van de CO-professionals innemen. Het doel van de focusgroep was om mijn bevindingen van de drie casestudieverslagen te bespreken en waar nodig verklaringen en analyses van

het veldonderzoek bij te stellen. De centrale vraag was of dit veldonderzoek een voldoende genuanceerd beeld geeft van de beroepscompetenties van CO-professionals. Door de coronapandemie heeft deze focusgroep helaas niet kunnen plaatsvinden. In plaats daarvan hebben de gesprekken digitaal plaatsgevonden met steeds twee of drie deelnemers. De deelnemers aan de 'focusgroep' hebben hun waardering uitgesproken voor het onderzoek en de analyse van de behoeftes van een CO-professional.

Theoretische onderbouwing van het onderzoek

In mijn proefschrift staat burgerschap centraal. In hoofdstuk 1 beschrijf ik twee dominante visies op het concept burgerschap die aangeven hoe het concept burgerschap zich in de loop van de tijd heeft ontwikkeld binnen de sociologie en de filosofie. Daarin laat ik zien dat het debat over burgerschap van oorsprong wordt bepaald door de theorie van John Stuart Mill (1998), die de basis vormt voor de liberaal-individualistische benadering van burgerschap en de theorie van Karl Marx (2019) voor de liberaal-socialistische benadering. Deze indeling binnen het burgerschapsdebat ontleen ik aan de sociologen Lolle Nauta (2000) en Bryan Turner (2000). Hierna beschrijf ik de theorie van socioloog Thomas H. Marshall (1950), die laat zien dat door de komst van de verzorgingsstaat een nieuw concept is ontwikkeld dat sociaal burgerschap werd genoemd. In de jaren 2000 werd daarnaast het concept van cultureel burgerschap ontwikkeld door sociologen zoals Nick Stevenson (2001; 2003; 2011) en Bryan Turner (2000). Cultureel burgerschap wordt door hen gerelateerd aan de toename van culturele pluriformiteit.

Ik bespreek twee belangrijke visies op cultureel burgerschap. De cultuur-nationalistische visie stelt dat de dominante cultuur van de meerderheid bepalend moet zijn in een land, ook voor de migrantengemeenschap. De denkbeelden van deze stroming in Nederland komen voort uit het werk van de sociologen Gabriël van den Brink (2004), Paul Schnabel (2000) en rechtswetenschapper Paul Cliteur (2002). De tweede visie op cultureel burgerschap betreft een visie op culturele pluriformiteit, die ik ontleen aan politicoloog Bhikhu Parekh (2005). Het belang van het eigen verhaal en van reflectieve en inclusieve identiteiten onderbouw ik met de sociologische theorie van Anthony Giddens (2008), Robert Asen (2004), Nick Stevenson (2003), Gerard Delanty (2002), Stuart Hall (1991) en Ulrich Beck, Anthony Giddens en Scott Lash (2007).

Door de toename van culturele pluriformiteit is een nieuwe invulling van het begrip rechtvaardigheid ontstaan die met culturele burgerrechten te maken heeft. Ik gebruik de theorie van rechtswetenschapper John Rawls (1999) over de herziene betekenis van rechtvaardigheid en ik ontleen aan filosoof Hannah Arendt (1982; 1998) gedachten waarin zij de deliberatieve democratie betreft op de rol en houding van professionals. Ook maak ik gebruik van het werk van sociaal filosoof Tonja van den Ende en Harry Kunneman (2008) om te benadrukken op welke wijze het werk van een CO-professional normatief van aard is. Met de theorie van de discretionaire ruimte van socioloog Evelien Tonkens (2008) beschrijf ik het belang van tussenruimte en exemplarisch leren binnen cultuurparticipatiepraktijken.

Cultuurparticipatie biedt een tussenruimte, een ruimte waar men op een veilige manier kan experimenteren, bijvoorbeeld met nieuwe identiteiten en cultureel burgerschap. Het gaat hierbij om een ruimte die zowel fysiek als mentaal ruimte en veiligheid biedt om te ontwikkelen (zie o.a. antropoloog Halleh Ghorashi, 2006). Voor de migranten Nederlanders in dit onderzoek betekent dit ruimte om te experimenteren met een inclusieve culturele identiteit. De positieve effecten van hun cultuurparticipatie zijn te zien op zowel micro- als macroniveau.

Ik constateer dat bij een van de publieksgroepen in mijn onderzoek sprake is van sociale stijging. Om die ontwikkeling te duiden maak ik gebruik van de veldtheorie van socioloog Pierre Bourdieu (1977 en 2000) en de theorie van socioloog Mick Matthys (2010). De CO-professionals gebruiken het bestaande sociale en culturele kapitaal van de publieksgroepen om cultureel burgerschap te bevorderen. De theorieën van Bourdieu en socioloog Richard Putnam (2000 en 2007) zijn van belang om hun werkwijze te duiden. Hoe dit leidt tot lichte gemeenschapsvorming beschrijf ik met behulp van de theorie van sociologen Jan Willem Duyvendak en Menno Hurenkamp (2004). Ik grijp terug op de theorie van Anthony Giddens (2008) om te laten zien wat het belang is van het ontwikkelen van een eigen verhaal. Ten slotte laat ik zien welke beroepscompetenties de professionals inzetten bij hun werk.

Met de inzet van deze theorieën ontwikkel ik mijn betoog met als doel aan te geven dat de CO-professionals, door het inzetten van kunst en cultuur, hun publiek ondersteunen bij het ontwikkelen van cultureel burgerschap. Door middel van literatuur- en veldonderzoek streef ik ernaar te achterhalen op welke manier cultureel burgerschap door cultuurparticipatie bevorderd wordt.

Opbouw proefschrift

Hoofdstuk 1 verkent het concept cultureel burgerschap in de literatuur. Daar worden de historische en hedendaagse visies van twee dominante discourses (de liberaal-socialistische en de liberaal-individualistische) over de betekenis van het concept burgerschap gerelateerd aan de maatschappelijke positie van Nederlanders met een Turkse en Marokkaanse migratieachtergrond. Ik bespreek welke voor- en nadelen de liberaal-socialistische en de liberaal-individualistische stroming hebben als het gaat om hun benadering van het burgerschapsconcept, en hoe de nationalistische of pluriformistische² culturele burgerschapsbenadering zichtbaar is binnen het werkveld van CO-professionals. In dit hoofdstuk wordt het concept sociaal burgerschap geanalyseerd tegen de achtergrond van de problematische wisselwerking en aansluiting tussen de migranten en de samenleving. In de literatuur wordt daarom gezocht naar de betekenis van het concept cultureel burgerschap, hetgeen voor CO-professionals bij hun beroepscompetenties van groot belang is. Daarnaast wordt een overzicht gegeven van de manier waarop agogen in de loop van de tijd het begrip cultuur en cultuurparticipatie hebben gebruikt als pedagogische dialoog met een emancipatorisch doel voor de ontwikkeling van hun doelgroepen.

De hoofdstukken 2, 3 en 4 beschrijven en analyseren de drie cases en zijn gebaseerd op veldonderzoek. Daarin beschrijf ik de manieren waarop CO-professionals met hun publiek, de cultuursector en de politiek omgaan en welke beroepscompetenties zij daarvoor nodig hebben. Binnen elke casestudie worden de drie beroepscompetenties van de CO-professionals – professionele kennis en inzichten, beroepsvaardigheden, en reflectief vermogen – bestudeerd binnen de context van cultuurparticipatie ter bevordering van cultureel burgerschap.

In hoofdstuk 5 duid en analyseer ik mijn onderzoeksbevindingen. Met een terugblik op het concept cultureel burgerschap beschrijf ik de meerwaarde van het concept binnen het culturele diversiteitsdebat en mogelijke beroepsmatige perspectieven die de CO-professionals kunnen helpen om aan burgerschapsvorming te werken. In mijn veldonderzoek kwam ik een

2 Pluriform wordt in de Nederlandse taal als bijvoeglijk naamwoord gebruikt. Om duiding te kunnen geven in mijn betoog aan de stroming (pluriformisme) of de aanhangers van het pluriforme gedachtegoed (pluriformisten), maak ik van het bijvoeglijk naamwoord zelfstandige naamwoorden. Met cultureel pluriforme samenleving duid ik door middel van het bijvoeglijk naamwoord de eigenschap en omschrijving, maar door cultureel pluriformisten te gebruiken, krijgt het begrip een bredere reikwijdte en omvat het een scala aan ideeën en concepten met een politieke, maatschappelijke en ideologische lading.

beroepscompetentie tegen die ik de X-factor noem. Om deze te duiden gebruik ik het concept 'getuige'-zijn. De betekenis van de 'getuige'-zijn probeer ik te duiden en de waarde daarvan binnen de beroepscompetenties te analyseren. Ik onderbouw dit concept vanuit de literatuur met de theorie van filosoof Kelly Oliver (2001) met haar werk *Witnessing: Beyond Recognition*, over de eigen subjectiviteit en ethische vraagstukken vanuit de positie van 'getuige'-zijn, en de theorie van John Durham Peter (2001) met zijn onderzoek *Witnessing* over de rol van de media als getuige van maatschappelijke vraagstukken.

Uit de bevindingen van mijn onderzoek concludeer ik dat er in de praktijk van de CO-professionals sprake is van een verschuiving binnen het paradigma van sociaal burgerschap naar cultureel burgerschap. Dit wil ik vanuit mijn onderzoeksbevindingen analyseren en vervolgens het effect ervan binnen het agogische werkveld beschrijven. Ten slotte geeft hoofdstuk 5 een verantwoording van de onderzoeksaanpak en wordt de gekozen methode van de casestudie gemotiveerd.

Dit proefschrift beoogt inzicht te geven in het werkveld van CO-professionals en de waarde van het integraal inzetten van het concept cultureel burgerschap in de agogische studies. Ik heb het werkterrein van de CO-professionals inzichtelijk gemaakt en de waarde van cultuurparticipatie in relatie tot burgerschapsvorming verkend. Het doel van dit onderzoek is te analyseren hoe de CO-professionals met culturele burgerschapsvorming omgaan en welke beroepscompetenties ze daarvoor nodig hebben. Uit dit onderzoek blijkt dat het werken met het concept cultureel burgerschap nieuwe perspectieven biedt voor het handelingsrepertoire van de CO-professionals. Door het onderzoek zijn nieuwe ontwikkelingen binnen de cultuursector van het agogische werkveld zichtbaar geworden. Dit levert een bijdrage aan de ontwikkeling van een curriculum van agogische opleidingen dat beter bij de praktijksituatie van de CO-professionals aansluit.